O. Khyzhniak. Individual and Collective Background Emotions and Anxiety Factors in the Collective Community.

The article is devoted to defining the role of the individual and collective background emotions and anxiety factors in the collective community (through the example of an enterprise staff). Currently, the requirements for HR system are being changed. Efficiency increasing is a synthesis and a result of application of both production and social technologies impact on staff including the emotional background of the collective community. To characterize the emotional background of individual and collective staff labour moods, emotions and feelings have been used. They are personal entities, but may indicate if the organizational environment is comfortable for the implementation of enterprise and social reproduction potential of its staff. The author proves the need for detection, identification and consideration in HR of the background emotions and anxiety factors that act as a factor, without which all other social provisions cannot unlock their potential. It is shown that in the realm of emotional background significant HR social reserves may hide.

Keywords: *collective social action, action mobilization, collective community, individual and collective emotions, factors of anxiety, social problem.*

УДК 159.9

А. В. Вертель

МЕТАФОРА ЯК СПРОБА ЕКСПЛІКАЦІЇ КОНЦЕПТІВ «СВІДОМІСТЬ» ТА «НЕСВІДОМЕ» В ПСИХОАНАЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Стаття присвячена метафорі як універсальній онтологічній і гносеологічній категорії, яка пов'язана з глибинними структурами реальності і можливостями людського буття. Розкрито роль метафори в психоаналітичному дискурсі, а саме в класичному психоаналізі З. Фройда, аналітичній психології К. Г. Юнга та структурному психоаналізі Ж. Лакана. Проаналізована спроба експлікувати поняття «свідомість» і «несвідоме» за допомогою метафори в психоаналізі. Доведено, що в психоаналітичній традиції метафора – продуктивний механізм генерування смислу, невід'ємна складова моделювання та інтерпретації світу. Показано, що в психоаналізі метафора виконує роль методологічної основи, формуючи систему основних понять.

Ключові слова: *метафора, свідомість, несвідоме, психоаналітична традиція, наука, філософія.*

Постановка наукової проблеми. В останні десятиліття центр уваги у вивченні метафори перемістився з філології (риторики, стилістики, літературної критики), в якій превалювали аналіз і оцінка поетичної метафори, в царину вивчення практичної мови і в ті сфери, які звернені до мислення, пізнання і свідомості, концептуальних систем і, нарешті, до моделювання штучного інтелекту. У метафорі стали вбачати ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не тільки національно-специфічного бачення світу, але і його універсального образу. Метафора тим самим зміцнила зв'язок з логікою, з одного боку, і міфологією з іншого. Психоаналітичні концепції в усіх їх фундаментальних проявах є метаемпіричними теоріями свідомості, що об'єднують у єдине ціле як метафізичні, так і суто наукові уявлення про свідомість. Подальші дослідження цієї проблематики повинні бути предметом конструктивного наукового дискурсу задля розробки нової наукової методології, здатної розкрити природу свідомості, сприяння розширення поняття свідомості як у психології, так і в науці в цілому [Vertel, 2014, p. 547]. Виходячи з цього, **метою даної статті** є визначення ролі метафори для опису феноменів «свідомість» та «несвідоме» в психоаналітичній традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія метафори в загальному вигляді розглянута в працях Дж. Лакоффа и М. Джонсона, Х. Ортеги-і-Гассета, П. Рікера, Дж. Серля, У. Еко. У контексті герменевтики та теорії інтерпретації проблемою метафори займалися М. М. Бахтін, Г.-Г. Гадамер, Е. Гуссерль, Т. А. ван Дейк, В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г. П. Щедровицький. Семантичний дискурс відображено в працях В. фон Гумбольдта, І. Р. Гальперіна, Ю. М. Лотмана. Проблемою міфопоетики метафори займались А. Я. Гуревич, Вяч. Вс. Іванов, В. М. Топоров, Б. А. Успенський. У контексті семіотики важливими є праці Р. Барта, О. Ф. Лосєва, У. Матурани, М. Мерло-Понті, А. Б. Соломоніка. На формування загальнотеоретичної концепції метафори справили вплив Ф. де Соссюр, М. Тернер, Г. Г. Шпет, Ж. Фоконьє.

Викладення основних результатів дослідження. Труднощі в описі і при спробі формулювання визначення свідомості пов'язані більшою мірою з неадекватною методологією її дослідження. У цьому сенсі показовою є думка М. К. Мамардашвілі. Він зазначає, що свідомість – дивне явище, яке є і яке в той же час не можна схопити, уявити як річ. Про свідомість не можна побудувати теорію ні у вигляді граничного психологічного поняття, ні у вигляді реального явища, яке можна описати психологічними та іншими засобами, свідомість не піддається теоретизації. Будь-яка спроба в цьому

напрямі неминуче закінчується невдачею. Мірою наближення до свідомості, вона як тінь тікає від дослідника. Тому залишається лише один засіб міркування про подібні явища. Про свідомість можна говорити, лише використовуючи опосередковану, непряму мову опису [Мамардашвили, 1990, с. 3].

Х. Ортега-і-Гассет стверджує, що легко зрозуміти, наскільки важко охопити, описати і визначити цей універсальний, повсюдний і непозбутній феномен – свідомість. Тільки завдяки свідомості людина здатна усвідомлювати існування інших предметів. Свідомість створює цей акт і сама створюється ним. Свідомість – це неминучий додаток до всього, що ми сприймаємо і про що думаємо, одноманітний і непереборний, невідступний супутник усіх інших предметів і явищ. Як визначити, що таке свідомість, якщо вона присутня в усьому, що ми сприймаємо? Це якраз той випадок, коли абсолютно неможливо обійтися без метафори [Ортега-и-Гассет, 1990, с. 77]. Таким чином, відношення між суб'єктом і об'єктом – відношення усвідомлення – можна осягнути тільки уподібнивши його якимсь відносинам між об'єктами. У результаті такого ототожнення ми підійдемо до розуміння метафори.

Метафора (від грец. μεταφορα – перенесення, переносне значення) – троп або механізм мови, що виявляється у вживанні слова, яке позначає певну групу предметів, явищ, феноменів і т. д. Для характеристики або найменування об'єкта, що входить в іншу групу, або для найменування іншої групи об'єктів, аналогічної цієї групи в будь-якому відношенні. Це – перехід інтуїтивного просвітлення у сферу раціональних понять.

Концентруючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, метафора постає суцільним нечленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, несприйнятний з погляду раціоналістичних концепцій. Метафора тут подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, побудованої за естетичними принципами.

У широкому сенсі термін «метафора» можна застосувати до будь-яких форм вживання слів у непрямому значенні. Асоціюючи дві різні категорії об'єктів, метафора семантично двоїста. Ця здатність, яка складає найсуттєвішу ознаку «живої» метафори, не дозволяє розглядати її ізольовано від предмета, який вона вивчає.

Як відомо, З. Фройд прагнув виглядати справжнім ученим і лікарем. Дж. Хіллман наводить уривок інтерв'ю Джованні Папіні з З. Фройдом (1934 р.),

в якому З. Фройд постає в зовсім іншому, незвичному для нас ракурсі. Так З. Фройд говорить про те, що він є вченим за потребою, а не за покликанням. Він говорить про себе як про природженого художника, стверджуючи те, що йому вдалося обхідним шляхом здійснити свою мрію – залишитися письменником, зберігаючи видимість, що залишається вченим. З. Фройд стверджує, що саме йому вдалося перевести ідеї, пропоновані сучасною літературою, на мову наукових теорій, тому його праці більшою мірою нагадують художні твори, ніж наукові праці [Хиллман, 1997, с. 5].

З. Фройд у своїй першій фундаментальній публікації «Дослідження істерії», спільній з Й. Брейером, робить спробу позначити методи опису свідомості та несвідомого. Цей аналіз можна назвати першою психоаналітичною працею. У тексті вже з'являються, але ще не знаходять термінологічного обґрунтування фундаментальні поняття майбутньої психоаналітичної теорії. До цього З. Фройд писав наукові праці з фізіології, невропатології, гістології. Автори підкреслюють: «... потрібно постійно пам'ятати про те, що свідомі та несвідомі уявлення виникають в одному місці: у мозку, а швидше за все, в корі головного мозку. Ми не знаємо, як це відбувається. Утім, ми й без того знаємо так мало про психічну діяльність, яка розгортається в корі головного мозку, то ще одна загадка ледь примножить наше безмежне незнання» [Фрейд, 2005, с. 276]. З. Фройд і Й. Брейер вказують на те, що уявлення свідомості є річчю, яка припускає, що за іменником завжди ховається сутність, через звичку до вживання топографічних метафор сама метафора з часом може бути забута, і залишиться гола ідея, яку можна використовувати як завгодно, повіривши в її справжність. Просторові категорії вторгаються в мислення, тому опис думок відбувається за допомогою просторових метафор. Далі знаходимо: «... якщо ми приймаємо те, що всі ці просторові образи по суті є метафоричними, наскільки б спокусливою не видалася можливість прикласти ці мірки до мозку, то ми в змозі вести мову про свідомість й підсвідомість, не виходячи за окреслені межі» [Фрейд, 2005, с. 276].

У багатьох своїх ранніх працях З. Фройд виступав проти спроб описати в психофізіологічних або, точніше, неврологічних термінах механізми взаємодії свідомості та несвідомого. Крім того, неможливість дати чітке визначення цих понять призводить засновника психоаналізу до застосування просторових метафор.

У дев'ятнадцятій лекції З. Фройд звертається до просторових метафор при описі взаємодії свідомого, підсвідомого і несвідомого. З. Фройд порівнює

систему несвідомого з великою кімнатою, в якій знаходяться усі душевні рухи. До неї примикає інша, більш вузька кімната, в якій також перебуває і свідомість. А свідомість – з вузькою кімнатою, що межує з нею, салоном. На порозі між передньою і салоном стоїть вартовий, який не лише пильно оглядає кожен душевний рух, але і вирішує питання про те, пропускати його з однієї кімнати в іншу або ні. Якщо який-небудь душевний рух допускається вартовим у салон, то це зовсім не означає, що він тим самим стає неодмінно свідомим. Несвідоме перетворюється на свідоме тільки тоді, коли звертає на себе увагу свідомості, що знаходиться в кінці салону. Отже, якщо передня кімната – це сфера несвідомого, то салон, по суті справи – місце для підсвідомого, і тільки за ним розташована келія власне свідомого, де, знаходячись у кінці салону, свідомість виступає в ролі спостерігача.

З. Фройд пише «... я знаю, ви скажете, що ці уявлення настільки ж грубі, наскільки фантастичні й зовсім неприпустимі в науковому викладі [...] Можу вас запевнити, що ці грубі припущення про дві кімнати, про варту на порозі між ними і про свідомість, як спостерігача у кінці другого залу, все-таки дуже близькі до дійсного стану речей» [Фрейд, 1989, с. 188].

Запропонована З. Фройдом нова структура психіки є взаємодією трьох рівнів, які перебувають у взаємозалежних співвідношеннях. *Воно (Id)* – глибинний рівень несвідомих потягів. *Я (Ego),* як свідомий початок, діє з урахуванням принципу реальності і виконує функції посередника між ірраціональними прагненнями і бажаннями *Воно* і вимогами соціуму. *Я,* як сфера свідомого, співвідносить вимоги несвідомого *Воно* з конкретною реальністю, доцільністю і необхідністю. *Над-Я (Super-Ego)* – це внутрішньоособистісна совість, тобто інстанція, яка втілює цінності та установки суспільства.

Необхідно зазначити, що поняття *Я (Его)* і свідомість тотожні. Свідомість, за З. Фройдом, – це не усвідомлення чогось, це не самосвідомість, а скоріше – напівпроникний «щит» sui generis, який оберігає психічний апарат від зовнішніх і внутрішніх перевантажень. Цей щит виконує подвійну функцію: він і захищає від подразнень, і пропускає їх. Отже, свідомість у концепції З. Фройда виступає як сприйняття зовнішнього і внутрішнього буття, що характеризується такою психічною реальністю людини, при якій утворення ідей стає знанням цієї реальності. Свідомість не є сутністю, вона є якістю психічного і джерелом, що висвітлює глибини людської психіки.

У тридцять першій лекції (1933 р.) задля образного опису взаємин між свідомістю і несвідомим З. Фройд вдається до аналогії відносин між вершником

і конем. Вершник рухається тільки завдяки енергії коня, але формально керує нею саме він. Вершник повинен стримувати і спрямовувати коня, інакше з'являється ймовірність загинути. І все ж є окремі моменти, коли кінь не тільки дає енергію пересування, а й сам визначає шлях і напрям (вершник заснув чи тяжко хворий). Становище *Я* істотно складніше, ніж коня (*Воно*). По-перше, *Я* повинно враховувати вимоги та умови реального навколишнього світу, тобто слідувати принципу реальності. По-друге, *Я* відчуває постійний тиск з боку потужного *Воно*, і цей конфлікт між вимогами зовнішнього світу *(Над-Я)* і потребами внутрішніх рівнів особистості *(Воно)* породжує у *Я* постійну внутрішню тривогу і занепокоєння. По-третє, *Я* піддається окремому натиску *Над-Я*, як моральному пресу совісті, що в свою чергу викликає у людини внутрішнє почуття провини [Фрейд, 1989, с. 110–111].

К. Г. Юнг вводить у науковий дискурс поняття «колективне несвідоме». Патерни, що заповнюють колективне несвідоме, К. Г. Юнг назвав архетипами. Архетип – це символічна формула, її необхідно розглядати через уявлення К. Г. Юнга про символ. Необхідно відзначити, що він розділяє символ і знак, символічне і семіотичне. Символ зберігає життєздатність до тих пір, поки він має значення. Що є символом, а що ні – залежить, насамперед, від установки, що розглядає свідомість. Згідно з К. Г. Юнгом, символ – утворення, яке має надзвичайно складну природу, тому що він складається з даних, котрі надаються всіма психічними функціями; внаслідок цього природа його ні раціональна, ні ірраціональна.

Архетипи пов'язані один з одним, і їх стадіальна послідовність визначає розвиток свідомості. Особистісна свідомість у ході онтогенезу має пройти ті ж архетипічні стадії, які визначають розвиток свідомості всього людства в цілому. Розвиток свідомості через архетипічні стадії – це серія трансперсональних актів, динамічне саморозгортання психічної структури, яка превалює над історією людства та індивіда. Архетипічні стадії зумовлені несвідомим і лише розглядаючи колективну стратифікацію розвитку свідомого можна прийти до розуміння психічного розвитку загалом і індивідуального зокрема.

Психологія та філософія К. Г. Юнга ґрунтується на припущенні, що психіка мислить образами і найбільш наближений до цього раціональний компонент – це аналогія або метафора. Е. Самуельс акцентує увагу на ролі метафори в концепції К. Г. Юнга. Він підкреслює, що метод ампліфікації, розроблений батьком аналітичної психології, має на увазі не просто забезпечення більш повного критерію для інтерпретації; він є ще й пошуком підходящої метафори.

Завдяки метафорі раціональне *Его* може наблизитися до розуміння психічного повідомлення, в той час як сама психіка може переорієнтуватися за допомогою збагаченого в свідомості образу [Сэмьюэлз, 2009, с. 130].

У праці «Символи трансформації» К. Г. Юнг пише: «Індивідуальна свідомість – всього лише квітка і сезонний плід, що виріс з вічно нев'янучого підземного кореневища; так що вона *(індивідуальна свідомість – А. В.)* визнає існування цього кореневища. Кореневі питання – сутність всіх речей» [Юнг, 2008, с. 35]. У праці «Психологія і алхімія» К. Г. Юнг звертається до символіки моря і суші. Зокрема він пише: «Море – це символ колективного несвідомого, його безодня прихована під його поверхнею. Те, що знаходиться під ним, тіньові персоніфікації несвідомого, прориваються в terra firma свідомості подібно до потоку» [Юнг, 1997, с. 66].

Якщо ми спробуємо оцінити співвідношення цих двох сфер, ми побачимо, що свідомість становить лише дуже малу частину нашої психічної субстанції. За антропологічними даними, свідомість – плід пізньої диференціації. Вона подібна острівцю в безмежному океані несвідомого. Треба зазначити, що ці метафоричні образи були запозичені З. Фройдом, а потім К. Г. Юнгом у Ф. Ніцше [Sherry, 2010, p. 29].

Ж. Лакан зіграв істотну роль у теоретичному обґрунтуванні текстуалізації свідомості, висунувши ідею текстуалізації несвідомого, яке традиційно пов'язувалося передусім зі сновидіннями. Таким чином, це стало дуже важливим моментом в оформленні нового уявлення про свідомість людини, оскільки на той час вже було зрозуміло, що своїм раціонально аргументованим дискурсивним полем воно не вичерпується [Grigg, 2009]. В основі концепції Ж. Лакана знаходяться дві тези. 1. Несвідоме структуроване як мова. 2. Несвідоме – це мова «Іншого».

Спираючись на ці тези, він стверджував, що тільки лінгвістичний аналіз мови і її механізмів може адекватно розкрити структуру несвідомих і, відповідно, свідомих процесів. Із точки зору Ж. Лакана, чисте домовне несвідоме нам не дане, про нього можна розмірковувати тільки на підставі розповіді іншої людини. Отже, несвідоме – це мова «Іншого».

Тезу Ж. Лакана про те, що «несвідоме суб'єкта є дискурс Іншого», треба переформулювати як «несвідоме є відображений дискурс Іншого як індивідуальна мова, внутрішня мова *Я*». Несвідоме – це індивідуальна мова *Я*, що перемістила чужу семіотичну мову (дискурс Іншого) у свою індивідуальну

мову – мову, яку неможливо зрозуміти, не перетворившись на цього Іншого, мову, яка, строго кажучи, і не є мовою.

На відміну від метапсихології З. Фройда, який виділяє *Воно (Id), Я(Ego) і Над-Я (Super-Ego)*, структура суб'єкта у Ж. Лакана подана тріадою *Реальне – Уявне – Символічне*. Якщо в класичному психоаналізі З. Фройда *Воно* ототожнюється з несвідомим, то в структурному психоаналізі Ж. Лакана ця сфера відповідає символічному рівню. Таким чином, *Я* і *Над-Я* «міняються місцями», *Символічне* ототожнюється з соціальним і культурним контекстом. *Реальне* виступає як щось чуже і вороже суб'єкту (*Воно* у З. Фройда), але таке, що не має символічних функцій. *Уявне* можна представити як фройдівське *Я*.

Теза Ж. Лакана про те, що тріада *Реальне – Уявне – Символічне* є першоосновою буття, знайшла своє відображення в прагненні досліджувати співвідношення його складників методами точних наук. Спираючись на закони геометрії, Ж. Лакан намагається подати феноменологію психічного графічно, за допомогою зображення двогранного діаманта з шістьма площинами. Середній план, що розділяє діамант навпіл на дві піраміди, Ж. Лакан уявляє як непроникну поверхню реального. Ця поверхня пронизана дірами, порожнечами буття (мови) і ніщо (реальності), в які з верхнього рівня, символічного, за допомогою мови потрапляють слова і символи. Таким чином, у результаті таких взаємодій і синтезів на стиках різних граней, які є втіленням *Реального, Уявного* і *Символічного*, утворюються основні людські пристрасті і стани [Маньковская, 2005, с. 48–49].

Так само для позначення взаємовідносин у тріаді *Реальне – Уявне – Символічне* Ж. Лакан використовує топологічні об'єкти, типу вузлів, стрічки Мебіуса, пляшки Клейна, кілець Борромео. У математиці кільця Борромео – це три топологічні кільця, які об'єднані в з'єднання Брунніана так, що видалення одного кільця неминуче призводить до роз'єднання двох інших, але конструкція залишається незмінною при деформації без розриву. Наполягаючи на тому, що кільця Борромео – це більше ніж метафора, Ж. Лакан накликав на себе критику. Так, А. Сокал і Ж. Брікмон стверджують, що аналогії між топологією і психоаналізом не виправдовуються ніяким обґрунтуванням. Це стосується і вживаних Ж. Лаканом математичних термінів («простору», «обмеженому», «закритому») [Сокал, 2002, с. 33].

Висновки. Символіка, яку ми знаходимо в мові, міфології, мистецтві, релігії, логіці, фізиці, математиці, відкриває дослідникові доступ до свідомості. Здатність до символічної репрезентації змістовних категорій становить

унікальну властивість людини, протиставляє її тваринам. Метафора дисгармонує з багатьма параметрами як практичного, так і наукового дискурсу. Разом з тим нею користуються і в побуті, і в науці. Метафора узгоджується з експресивно-емоційною функцією практичної мови. Однак більш важливе інше її джерело: метафора відповідає здібності людини вловлювати і створювати схожість між дуже різними індивідами і класами об'єктів.

Щоб деяка властивість змогла стати окремим предметом рефлексії, необхідний знак, який зафіксував би результат абстрагуючого зусилля. Імена, письмові знаки закріплюють абстрактні об'єкти, отримані в результаті розчленування конкретних понять. Метафора дозволяє нам відокремити важкодоступні для думки абстрактні об'єкти і надати їм самостійність.

Навіть поверхневий аналіз основних праць представників психоаналітичного напряму засвідчує, скільки потрібно зусиль для виокремлення навіть відносно конкретної сутності. Тому стає зрозумілим, чому в науковій лексиці так мало слів, що з самого початку визначають феномени свідомості та несвідомого. Майже вся сучасна психоаналітична в термінологія – це чиста метафора.

Д ж е р е л а:

Мамардашвили М. К. Сознание как философская проблема // Вопросы философии, 1990.

Маньковская Н. Б. «Париж со змеями» (Введение в эстетику постмодернизма). – Москва : ЦОП Институт философии РАН, 2005.

Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры // Теория метафоры. Сборник. – Москва : Прогресс, 1990.

Сокал А. Интеллектуальные уловки. Критика современной философии постмодерна / А. Сокал, Ж. Брикмон; [пер. с англ. А. Косиковой, Д. Карлечкина]. – Москва : «Дом интеллектуальной книги», 2002.

Сэмьюэлз Э. Словарь аналитической психологии К. Г. Юнга / Э. Сэмьюэлз, Б. Шортер, Ф. Плот; [пер с англ. В. Зеленского]. – Санкт-Петербург : Издательская группа «Азбука классика», 2009.

Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции ; [пер. с нем. Г. В. Барышниковой]. – Москва : Наука, 1989.

Фрейд З. Исследования истерии / Зигмунд Фрейд, Йозеф Брейер // Собр. Соч. в 26 т. – Санкт-Петербург : Восточно-европейский институт психоанализа, 2005.

Хиллман Дж. Исцеляющий вымысел ; [пер. с англ. Ю. М. Донца]. – Санкт-Петербург : Б. С. К., 1997.

Юнг К. Г. Психология и алхимия ; [пер. с англ., лат. С. Л. Удовик]. – Москва : «Рефл-бук»; Київ : «Ваклер», 1997.

Юнг К. Г. Символы трансформации ; [пер. с англ. В. В. Зеленского]. – Москва : АСТ: АСТ МОСКВА, 2008.

Vertel A. The concepts of consciousness in psychoanalytic tradition: philosophical analysis / Anton Vertel // French Journal of Scientific and Educational Research, 2014, No. 2 (12), (July-December). Volume II. – Paris : Paris University Press, 2014.

Grigg R. Lacan, language, and philosophy. – Albany : New York : State University of New York Press, 2008.

Sherry J. Carl Gustav Jung: avant-garde conservative. – New York : Palgrave Macmillan, 2010.

A. Vertel. Metaphor as an Attempt to Describe the Concepts of «Consciousness» and «Unconscious» in the Psychoanalytic Tradition.

The article is devoted metaphor as universal ontological and epistemological categories associated with deep structure of reality and possibilities of human existence. The role of metaphors in the psychoanalytic discourse, namely the classical psychoanalysis S. Freud, analytical psychology of C. G. Jung and structural psychoanalysis J. Lacan. It is proved that the psychoanalytic tradition metaphor – productive mechanism of generating meaning, an integral component modeling and interpretation of the world. It is shown that in psychoanalysis metaphor serves as a methodological basis, forming a system of basic concepts.

Keywords: *metaphor, consciousness, unconscious, psychoanalytic tradition, science, philosophy.*

УДК 159.9.001.8

Л. В. Клочек

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються наукові підходи до пояснення справедливості в рамках різних психологічних напрямів ХХ століття. Узагальнюються трактовки справедливості у психоаналізі, необіхевіоризмі, соціальному біхевіоризмі, гуманістичній та когнітивній психології. Вказується, що у психоаналізі справедливість зводилася до адекватного застосування методів винагороди і покарання у процесі розвитку морально-етичної складової